

Молдаван Л.В., д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник
Інститут економіки та прогнозування НАН України

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОГУМАНІСТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Викладено закономірності розвитку кооперативів, обґрунтовано чинники життєздатності кооперативних формувань, розкрито їх місце у посиленні економічної влади малих і середніх виробників на продуктових, ресурсних і фінансових ринках, висвітлена роль кооперативів у соціалізації та гуманізації економічних відносин в умовах агресивних глобалізаційних процесів, здійснено аналіз причин, які стримують розвиток сільськогосподарської кооперації, та сформульовано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: кооператив, глобалізація, економічний самозахист, соціальний розвиток, гуманізм господарських відносин, державна підтримка.

Актуальність. У Доповіді Генерального секретаря ООН на 64-й сесії відзначено, що виробничі потужності 500 млн малоземельних ферм світу годують майже 30% планетарного населення та що уряди країн мають надавати їм підтримку, особливо щодо кооперації. В Україні такі господарства виробляють від 65 до 95% трудові видів продовольства, забезпечуючи формування практично 2/3 споживчого продовольчого кошика. Однак розвиток сільськогосподарської кооперації не став складовою програм реформування аграрної галузі. Відсутня стратегія розвитку кооперативів та їх об'єднань. Не працюють програми підтримки формування матеріально-технічної бази кооперативів на етапі їх становлення, як це прийнято у світовій практиці. В усій системі сільськогосподарської освіти немає програм з передавання спеціалістам системних кооперативних знань. Відсутнє поширення кооперативної інформації серед сільського населення.

Якщо ці чинники не усунути, вони заблокують розвиток фермерського типу господарювання в Україні та витіснять з особистих селянських господарств сотні тисяч зайнятого в них населення із відповідними негативними наслідками для сільських поселень. *Через недооцінку місця і ролі кооперативів в економіці вітчизняного сільського господарства і сільському розвитку актуальним і необхідним є широке висвітлення економічної і соціально-гуманістичної значущості в організації сільськогосподарської діяльності та її диверсифікації кооперативних форм, спрямованих на підвищення добробуту сільського населення.*

Результати дослідження. Засвоєння закономірностей розвитку кооперативного руху набуває особливої актуальності в умовах глобалізації економічних процесів, концентрації економічної влади в руках великих агро-промислово-торгових приватних компаній, конкурувати з якими малим і середнім товаровиробникам, які переважно виробляють сільськогосподарську продукцію, під силу лише завдяки їх об'єднанню на кооперативних принципах.

Кооперативні ідеї, зародження яких бере початок з XVII ст., розвивалися, видозмінювалися і конкретизувалися з розвитком суспільних відносин, проникаючи

в різні сфери діяльності людей як у країнах "чистого" капіталізму, так і в соціально орієнтованих ринкових суспільних системах. Світова наука і практика підтверджують: кооперативам, на відміну від інших організаційно-правових форм, притаманні довголіття і стабільність [1]. Дотримуючись цінностей рівності, демократії, свободи, справедливості, солідарності і підтримки, кооперативи більшою мірою виживають в умовах, коли акціонерні й інші форми комерційних підприємств згортають свою діяльність.

Про гнучкість і життєздатність цієї форми суспільно-економічної організації свідчать такі дані: у світовій практиці на нинішньому етапі функціонує близько 750 тис. кооперативних структур, членами і користувачами послуг яких є понад 800 млн осіб. Переважна їхня частка припадає на країни Азії – 63%, ЄС – 22%, на Північну і Південну Америку – 13% [2, с. 10]. У світовому сільському господарстві переважає сільськогосподарська і кредитна кооперація. У більшості країн 9 з 10 фермерів є членами від одного до кількох кооперативів. Кооперативні кредитні структури забезпечують обслуговування фермерських господарств на всіх континентах.

Життєздатність кооперативним формам об'єднання людей забезпечили притаманні їм відмінні від інших організаційних форм цінності, до яких відносяться: підтримка та особиста спільна відповідальність; демократія, рівність, чесність, солідарність. Зробити моральними людей та економічні відносини – у цьому місія кооперації [3].

В основі розвитку кооперативної форми об'єднання людей лежить не капітал, а користування послугами. У кооперативній моделі роль капіталу протилежна капіталістичній: якщо в першій він є засобом досягнення мети, то у другій – кінцевою метою. У капіталістичному корпоративному підприємстві власники капіталу, як правило, не працюють. Вони володіють компанією і присвоюють вироблений найманими працівниками прибуток. Економічна система, в основі якої лежать інтереси капіталу, породжує соціальні проблеми, які на певному етапі стають загрозливими для суспільства.

У цьому контексті кооперативи не є капіталістичними структурами. Власники кооперативу є водночас його клієнтами і користувачами послуг. Вони самі приймають рішення на демократичній і колективній основі, що поєднує інтереси усіх учасників кооперації. Всім їм належить і ефект, одержаний від реалізації прийнятого рішення і розподілений залежно від участі кожного члена в кооперативній діяльності.

Розвиток глобалізаційних процесів і великих капіталістичних агробізнесових компаній, у тому числі транснаціональних, спонукав фермерів різних країн до об'єднання первинних кооперативів і формування власних ланцюжків просування продукції з метою наблизитися таким чином до національних і зовнішніх ринків споживання, де встановлюються найвигідніші ціни. Перебробні кооперативи Швеції виробляють понад половину обсягів виробництва харчової промисловості країни, у т.ч.: молокопереробної промисловості – 100%, м'ясної – понад 50%, мукомельної продукції – 54%, маргарину – 40%, основну частину виробів з картоплі та овочів. Кооперативи, створені фермерами, які володіють лісовими угіддями, мають понад 100 підприємств *деревообробної та целюлозо-паперової промисловості*. Кооперативні магазини забезпечують понад 15% роздрібного товарообігу країни.

Французькі кооперативні союзи та кооперативні групи (UCAL, Terrena, Sodiaal), які переробляють продукцію, вироблену їхніми членами, і від їхнього імені продають готові продовольчі товари з власними торговими марками

(SOVIBA, Valeri, Yoplait та ін.), успішно конкурують з такими приватними фірмами, як Danone, Parlatat або Nestlé.

В умовах, коли кооперативні формування створюються в межах продуктового ланцюжка, практично нівелюється проблема диспаритету цін між сільським господарством і наступними за ним сферами агропродовольчого комплексу. Ефективність вертикальної кооперативної інтеграції обумовлюється й особливістю системи оподаткування кооперативних структур: кругообіг капіталу в їхніх межах у вигляді сировини, напівфабрикатів і готових продуктів без виходу у зовнішнє середовище не оподатковується, що зумовлено неприбутковою природою кооперативів, оскільки вони є продовженням основного виробництва господарств своїх членів. Після відшкодування своїх витрат і відрахувань у передбачені статуту фонди кооператив усі надходження перераховує своїм членам. Завдяки цьому значна частина коштів, яка через фіскальну систему податків на прибуток мала би бути вилучена у процесі руху сировини від виробника до приватної переробної компанії і далі, повертається до членів кооперативу, що сприяє зміцненню їх економічного становища.

Проникаючи у сільське господарство, капіталістичні корпоративні компанії переходять на вузькоспеціалізований та найбільш механізований тип виробництва, зменшуючи тим самим зайнятість сільського населення. За будь-яких кризових явищ корпорації, згортаючи виробництво, скорочують працівників. Мета корпорацій, за висловом відомого фінансиста і вченого Д. Сороса, "...полягає не в тому, щоб забезпечити зайнятість населення, вони наймають людей (за можливості менше і дешевше) виключно для того, щоби одержати прибуток" [4].

У виробничих кооперативах робочі місця створюються самими членами для себе і зберігаються навіть за ускладнення економічної ситуації. Кооперативи не закриваються, якщо навіть їм доводиться нести певні втрати.

Економічна стабільність кооперативів посилюється притаманною їм практикою капіталізації через формування неподільного резерву. Завдяки зазначеним особливостям кооперативи, відповідаючи на потреби нинішніх членів, створюють можливості задовольняти потреби своїх майбутніх членів, що є однією з підвалин забезпечення сталого розвитку.

Кооперативи займають значну частку продуктових ринків. Через кооперативні формування збувається переважна частина молока і готових молокопродуктів (у США, Швеції, Нідерландах, Великій Британії – 86–96%), значні обсяги худоби і м'яса (в Ірландії, Швеції, Данії – 73%), зернових (у США, Франції, Канаді – 40–54%), плодоовочевої (у Бельгії і Нідерландах – 96%) та інших видів сільськогосподарської продукції [5, с. 334]. У Китаї на внутрішньому і зовнішніх ринках через кооперативи реалізується 60% усієї сільськогосподарської продукції. Така ж само картина і на ринках матеріально-технічних, фінансових ресурсів, інформаційних та інших послуг: кооперативи Канади і США купують для своїх членів від 40 до 50% машин, обладнання, добрив, пального [6, с. 132–168]. Американські кооперативи забезпечують розподіл 42% електроенергії; кредитні кооперативи Франції, Швеції, Нідерландів, Німеччини, Японії, Китаю й багатьох інших країн на 80% і більше задовольняють фінансові потреби своїх членів. Найбільша частка на страховому ринку Фінляндії належить кооперативній страховій організації KLP.

Вплив на ринки визначається не тільки розмірами кооперованого торгового обороту. *Принципи, за якими функціонують кооперативи, відкривають його членам однакові умови доступу до товарів і послуг.* Вільне членство у кооперативі

забезпечує вступ до нього фермерських господарств, різних за розмірами земельних ділянок, рівнем доходності, рівнем професійної підготовки тощо. Але всі вони, ставши членами і клієнтами кооперативу, одержують однакову вигоду пропорційно своїй участі у кооперативній діяльності, що є проявом солідарності та інших кооперативних цінностей.

Присутність на ринку сільськогосподарських кооперативів упереджує монопольне підвищення цін на товари великими капіталістичними торговими компаніями, що розширює доступ до споживчих товарів населенню з невеликими заробітками, і це надає кооперативам ще й статус соціальних гуманістичних підприємницьких структур.

Кооператив забезпечує усім своїм членам однаковий доступ до освіти, навчання, професійного зростання. *Сприятли до доступу до знань шляхом безперервного навчання своїх членів – один із найважливіших кооперативних принципів.* Через кооперативи його членам стають доступніші нові технології, продуктивні сорти сільськогосподарських культур і породи свійських тварин, інноваційні технічні й інші засоби.

Участь у демократичному управлінні, перебування у постійному навчальному процесі, в атмосфері взаємодопомоги, взаємної поруки, спільної діяльності є доброю школою виховання у членів кооперативу духу колективізму, гуманності, людяності. *У центрі кооперативної діяльності стоїть людина, її потреби в послугах, а не максимізація прибутку на шкоду інтересам іншої людини.*

Соціальним аспектом кооперативів є також їх внесок у розвиток громад. Кооперативи виникають на віддалених важкодоступних територіях, куди комерційному бізнесу заходити не вигідно і де лише шляхом самоорганізації та взаємодопомоги можна вирішити спільні для населення проблеми. Кредитні спілки, наприклад, створюються соціальними групами людей певного поселення, у яких немає іншого способу задовольнити свої потреби у фінансах. Офіси кооперативів розміщуються переважно на територіях проживання їх членів-клієнтів, що дозволяє першим постійно перебувати в контакті з другими і діяти відповідно до їхніх потреб.

Кредитна спілка села, сільський збутовий чи переробний кооператив, кооператив із газо- та водопостачання, сільське споживче товариство, будь-який інший сільський кооператив і сільська громада, члени якої є одночасно членами кооперативів, неподільні не тільки територіально, а й за інтересами. *По суті, сільські кооперативи є, як стверджують вчені Навчально-дослідного інституту Університету Шербрук для кооперативів та організацій взаємодопомоги (IRECUS, Канада), справжніми будівельниками громад, що є однією з найважливіших соціально-економічних відмінностей цих організаційних структур [7].*

ООН у Резолюції № 63136 від 11 лютого 2010 р., визнаючи роль кооперативів у розвитку громад, наголошує, що "... кооперативи у їхніх різних формах допомагають усьому населенню, в тому числі жінкам, молоді, людям похилого віку, інвалідам та людям з корінних народів брати участь якомога повніше в економічному і соціальному розвитку ... і сприяють викоріненню зубожіння" [8].

В Україні державної стратегії щодо розвитку обслуговуючих кооперативів не вироблено. Якщо перед державними органами ставилися завдання щодо здійснення приватизації землі і майна та реорганізації КСП в інші організаційні виробничі структури, то одночасне формування новими суб'єктами господарювання кооперативних структур з метою захисту своїх інтересів у агресивному ринковому середовищі не стало рівнозначною складовою аграрної реформи і сьогодні. Не були використані значні на початку реформування можливості створення кооперативів із

залученням майна трансформованих КСП і держгоспів та майна, яке сільськогосподарські підприємства одержали під час приватизації підприємств агропромислового комплексу. За 18 років легалізації кооперативів в Україні із зареєстрованих понад тисячі кооперативів функціонує тільки половина. При цьому слід зазначити, що офіційна статистика не веде обліку обслуговуючих кооперативів та їх діяльності. Оперативні ж дані щодо кількості кооперативів у регіонах, які надходять від головних управлінь розвитку агропромислового комплексу держадміністрацій Міністерству аграрної політики і продовольства України, "грішать" достовірністю. Обстеження в районах свідчать, що нерідко до обслуговуючих кооперативів відносять виробничі кооперативи та малі підприємства, створені декількома особами для закупівлі у сільського населення сільськогосподарської продукції і перепродажу її на міських ринках або переробним підприємствам, надання послуг з оранки присадибних ділянок та проведення інших робіт за комерційними цінами. Значна частина агроторгових домів, що за організаційно-правовими формами були господарськими товариствами, реструктуризувалися у псевдообслуговуючі кооперативи, що функціонують, як правило, за принципами господарських товариств з обмеженою відповідальністю. Зазначене є наслідком того, що контроль за дотриманням кооперативних принципів – як під час реєстрації, так і в процесі функціонування кооперативів – не ведеться, оскільки це не передбачено і кооперативним законодавством, тоді як у західноєвропейських країнах ця норма є обов'язковою.

Майже половина сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зареєстровані як багатофункціональні. Як правило, предметом їхньої діяльності є надання послуг своїм членам зі збуту продукції та її переробки, забезпечення посівним матеріалом, добривами, хімічними засобами захисту рослин, спільного випасання худоби тощо. Третина кооперативів позиціонує себе сервісними. Предмет їх діяльності – послуги з обробітку землі, спільне використання деяких технічних засобів і складів, газо- та водопостачання. Серед спеціалізованих кооперативів переважають заготівельно-збутові, лише у половині областей зафіксовані переробні, у чверті – постачальницькі кооперативи.

Не об'єднанні у кооперативи особисті селянські, фермерські господарства і малі підприємства не можуть вигідно збувати свою продукцію, розширювати її асортимент, нарощувати товарність господарства до обсягів, які забезпечували б доходи членам господарств хоча б на рівні середнього по країні показника.

Стимулюючим фактором розвитку кооперативів є, насамперед, *недосконале законодавче забезпечення*. В Україні законодавчу базу для створення кооперативів сільськогосподарськими товаровиробниками формують Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" (2012 р.) та Закон України "Про кооперацію" (2002 р.).

У чинному кооперативному законодавстві принципи функціонування кооперативної форми, про які йшлося вище, частково викривлені, частково відсутні взагалі. Це стосується, зокрема, специфіки ціноутворення в кооперативі, сутності і правил розподілу кооперативних виплат членам кооперативу відповідно до їх участі у діяльності кооперативної структури, оподаткування кооперативів.

Досить "розмитими" є статті, котрі унормовують принципи формування та використання пайового, резервного та спеціалізованого (цільового) фондів обслуговуючого кооперативу. "Викривленою" є сутність об'єднань кооперативів: відповідно до законодавства такі об'єднання створюються кооперативами "для спільного здійснення будь-якої не забороненої законодавством діяльності за галузевою або територіальною ознакою", тоді як вони мають бути обов'язковим

продовженням діяльності сільськогосподарських кооперативів – їх членів. Функції та компетенції об'єднань встановлюються в межах повноважень, делегованих їм їхніми членами. Об'єднання функціонують, реорганізуються і ліквідовуються на тих же принципах, що і кооперативи – їх члени.

Зазначені, а також інші недоліки чинного законодавства значно ускладнюють, а в багатьох випадках і унеможливають формування сільськогосподарських кооперативних структур, що мають за мету одержання прибутку не для себе, а для своїх членів.

На основі дослідження світової агроекономічної науки і практики кооперування та з урахуванням власних наукових розробок нами запропоновано ряд змін і доповнень до Законів України "Про кооперацію" та "Про сільськогосподарську кооперацію", які прийнято профільним Комітетом Верховної Ради України при розробленні проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо становлення і розвитку сільськогосподарської кооперації та її державної підтримки" від 27.06.2017 р. (реєстр. № 6527–1) [9]. Пропозиції стосуються уточнення визначення категорії "кооперативні виплати", особливостей набуття кооперативом права користування земельною ділянкою, визначення кількості голосів при прийнятті рішень членами кооперативу, створеного юридичними особами, унормуванням особливостей ведення бухгалтерського обліку в кооперативних структурах, форм державної підтримки кооперативів, створених сімейними фермерськими господарствами, і ряду інших положень.

Другим чинником, який стримує розвиток сільськогосподарських кооперативів в Україні, є відсутність економічних механізмів їх підтримки на етапі становлення та у процесі функціонування, що відрізняє вітчизняну державну політику від політики країн світу, про що йшлося вище.

У розділі "Держава і кооперативи" Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію", Законі України "Про державну підтримку сільського господарства" (2004 р.), інших державних актах не йдеться про фінансове стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 рр. не була профінансована. Така ж цільова програма на період до 2015 р. була профінансована лише частково в 2009 р., а за тим – у 2011 р. – визнана такою, яка втратила чинність, що ще раз підтверджує недооцінку урядом значущості сільськогосподарських кооперативів у розвитку сільського господарства і забезпеченні добробуту сільського населення. Звичайно, програма має бути не тільки відновлена, а й значно удосконалена.

Світова практика дає нам широкий спектр форм і методів співпраці держави і селян у розбудові кооперативних структур:

- у країнах ЄС упродовж перших трьох–п'яти років функціонування кооперативів держава здійснює *фінансування адміністративних витрат* на утримання їх спеціалістів, які допомагають освоювати і застосовувати в межах кооперативів технології з метою покращення якості та збуту товарної продукції;

- у разі перевиробництва збутові кооперативи одержують фінансування на строкове *складування або вилучення* зайвої продукції з ринку, що сприяє збалансуванню попиту і пропозиції та стабілізації цін і доходів;

- кооперативи мають доступ *до позик* за пільговою відсотковою ставкою;

- спеціальними стимулами наділені кооперативи зі спільного використання техніки. У Франції, Німеччині державні *компенсаційні виплати* таким кооперативам становлять 20–35% придбаної техніки і обладнання та на 80% компенсу-

ються адміністративні витрати. На таких же принципах формується державна участь в організації кооперативів зі спільного використання пасовищ у Канаді;

– програма уряду Канади *Ініціатива з розвитку кооперативів* допомагає фермерам створювати кооперативи, а також досліджувати і випробовувати інноваційні способи кооперативної діяльності. Заявники в рамках Ініціативи можуть отримати фінансування у розмірі до 75 тис. дол.;

– кооперативи та їхні об'єднання (союзи, групи) *звільняються від податку на прибуток та більшої частини інших податків* (в Італії упродовж перших 10 років кооперативні структури повністю звільняються від усіх податків).

Зважаючи на обмеженість державного фінансування, в Україні на нинішньому етапі доцільно унормувати підтримку формування матеріально-технічної бази збутових і переробно-збутових кооперативів та кооперативних МТС, що створюються малими і середніми господарствами. Головними формами цієї підтримки, на наш погляд, могли би бути:

– *передання кооперативам на засадах пільгової оренди з викупом або безоплатно об'єктів нерухомості державної і комунальної власності*, що широко практикується в багатьох країнах. У повоєнній Франції значна частина переробних підприємств, контрольованих державою, була передана фермерським кооперативам безоплатно. На таких же засадах урядами багатьох країн Латинської Америки передавалися (і передаються) кооперативам матеріально-технічні ресурси державних та експропрійованих приватних підприємств. В Індії держава фінансує будівництво елеваторів і цукрових заводів і передає кооперативам на довгострокових лізингових засадах.

В Україні немало об'єктів нерухомості перейшло у комунальну власність у процесі реорганізації КСП та інших організацій. Вони часто використовуються не ефективно, а то й простоюють. Місцеві органи державної влади і самоврядування можуть також надати кооперативам безоплатно на два-три роки приміщення під склади, офіси, користування засобами зв'язку тощо;

– *надання кооперативам права щодо участі у програмах пільгового кредитування* за рахунок вилучення з цих програм торгово-промислово-фінансових агрохолдингів, переорієнтації НАК "Украгролізинг" на обслуговування кооперативів та їх членів, налагодження співпраці Аграрного фонду з кооперативами у сфері заставних операцій (підтоварного кредиту), розширення функцій Українського державного фонду підтримки фермерських господарств на обслуговування сільськогосподарських кооперативів;

– *залучення до участі у формуванні матеріально-технічної бази районних (міжрайонних) обслуговуючих кооперативів підприємств агропромислових галузей на засадах асоційованого членства*. Сьогодні можна знайти немало не завантажених потужностей приватних цукрових, комбікормових, молокопереробних заводів, хлібоприймальних та інших підприємств. Частина їх взагалі законсервована або використовується не за призначенням. Кооперативне законодавство дозволяє партнерам по агробізнесу вкласти свій капітал (майновий комплекс) у пайовий фонд кооперативу на правах асоційованого члена і одержувати відповідно до закону нарахування на свій пай частини річного економічного результату. Втрати асоційованого члена в управлінні компенсуються зобов'язаннями членів кооперативу щодо завантаження потужностей, більшими можливостями нарахувань на паї, обумовленими особливостями ціноутворення та оподаткування в кооперативі, розподілом функцій і ризиків, частину яких перебирає на себе правління кооперативу, та низкою інших переваг.

Усвідомлюючи значущість створення таких кооперативів для економіки району (регіону), державні органи управління можуть своїм розпорядженням створити групу підтримки цього процесу із представників районного управління агропромислового розвитку, податкової адміністрації та інших заінтересованих служб;

– *сприяння участі в організації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів сільських і районних споживчих товариств та їх підприємств.* Відповідно до прийнятих вищим органом управління споживчими спілками рішень, 75% майна підприємств споживчої кооперації закріплено за пайовиками, які у сільській місцевості одночасно є членами особистих селянських і фермерських господарств. У разі створення кооперативу вони можуть свої паї, наприклад, у заготівельних базах споживчого товариства, трансформувати у паї збутового (постачальницько-збутового) кооперативу або кооперативу зі спільного зберігання продукції. Із залученням бази консервних, молокопереробних, ковбасних цехів, олійниць, хлібопекарень тощо сільські виробники можуть створювати переробні (переробно-збутові) кооперативи. Споживчі товариства, за якими залишено 25% майна, можуть зі своєю часткою стати асоційованими членами зазначених кооперативів з вигодами, про які йшлося вище.

З усіх форм підтримки кооперативних формувань, поширених у світовій практиці, виділяється *сприяння розвитку мережі сільських кредитних спілок та сільськогосподарських кооперативних банків*, які в європейських, північно-американських, азійських країнах на 60–90% забезпечують кредитування діяльності сільськогосподарських кооперативів за відсотковими ставками за собівартістю (кооперативний принцип). У Китаї на сільському рівні функціонує 375000 кредитних кас взаємодопомоги (у кожному третьому селі), які охоплюють членством 80% селян, на районному рівні ними створено 30000, на волосному – 60000 кредитних кооперативів. У всіх країнах кредитні кооперативні системи створювалися (і створюються) фермерами за участі держави. У США система кооперативних банків сформувалася у 30-ті роки минулого століття за рішенням Конгресу без участі у формуванні статутних фондів фермерів.

Для розвитку кооперативного самокредитування в Україні необхідно вирішити насамперед дві проблеми: внести відповідні зміни та доповнення до Закону України "Про банки і банківську діяльність" і кооперативного законодавства та державі й місцевим бюджетам визначитися з формами та механізмами підтримки розвитку сільських кооперативних кредитних формувань.

Малі й великі, економічно сильні і не дуже члени кредитних кооперативів завдяки неприбутковому характеру, принципу "кола поруки" та іншим особливостям форми фінансової взаємодопомоги одержать однакові можливості залучати дешевші й більш вигідні за умовами порівняно з комерційними банками кредитні інвестиції для організації своєї кооперативної та господарської діяльності.

Слабким місцем у системі державної підтримки розвитку кооперативів є відсутність організації *забезпечення сільського населення знаннями, необхідними для формування кооперативних структур.*

В усій системі сільськогосподарської освіти України немає програм з передавання спеціалістам системних кооперативних знань. Відсутня дійова *система просвітницької роботи* з питань кооперування серед сільського населення. Недоступним для селян є *інформаційне забезпечення* організації кооперативних формувань. В органах державного управління сільським господарством питаннями розвитку кооперації займається 1–2 людини, тоді як в інших країнах – повноцінні структурні підрозділи.

Відсутність знань щодо природи кооперативу, специфіки його функціонування, взаємовідносин між кооперативом і його членами та між ним і третіми суб'єктами, особливостей ведення бухгалтерського обліку і принципів розподілу економічного результату кооперативної діяльності на нинішньому етапі розвитку сільськогосподарських кооперативів виступає одним з основних факторів стримування процесів кооперування. Організація навчання та забезпечення інформаційного обслуговування членів і працівників сільськогосподарських кооперативів та персоналу органів управління агропромислового комплексу, популяризація переваг кооперування серед сільського населення – актуальне завдання Міністерства аграрної політики та продовольства України, яке через систему навчальних закладів і науково-дослідних установ, а також Національну дорадчу службу може забезпечити тотальний "лікнеп" у питаннях специфіки організації кооперативних структур.

Важливими напрямками роботи Міністерства аграрної політики та продовольства України та інших зацікавлених міністерств і відомств мають стати:

– *забезпечення цільової підготовки кооперативних кадрів.* Здійснене нами обстеження показало, що кооперативними знаннями майже не володіють менеджери, економісти, бухгалтери, спеціалісти з маркетингу і банківської справи – випускники сільськогосподарських навчальних закладів. Практично вони не готові популяризувати, консультувати і супроводжувати процеси створення і функціонування сільськогосподарських кооперативів чи безпосередньо працювати виконавчими директорами, бухгалтерами та іншими спеціалістами у цих специфічних формуваннях. Зазначене вимагає від Міністерства аграрної політики і продовольства України і Міністерства освіти і науки України прийняття відповідних рішень щодо усунення цього недоліку у підготовці кваліфікованих кадрів для сільського господарства;

– *розширення наукових досліджень щодо теоретичних засад і практичних механізмів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах глобалізаційних процесів.* Сьогодні замовлення на науково-технічні розробки цієї проблематики майже відсутні у державних планових і госпрозрахункових тематиках. У науковій літературі домінують роботи, виконані в межах дисертаційних досліджень, що спираються переважно на основи кооперації радянського періоду та чинну законодавчо-нормативну базу, які значною мірою викривлюють сутність кооперативних принципів та специфіку функціонування об'єднань фізичних і юридичних осіб на кооперативних засадах.

Практично відсутні розробки щодо механізмів створення, функціонування та організації внутрішніх відносин у кооперативних союзах, потребують розроблення і унормування типові статuti та типові правила внутрішньогосподарських відносин для різних видів кооперативів та їх кооперативних об'єднань.

Міжнародна спільнота в особі Генеральної Асамблеї ООН, визнаючи кооперативи як один "з найважливіших чинників соціально-економічного розвитку і викорінювання бідності", що два–три роки приймає резолюції, які містять основні напрями підтримки поширення кооперативного руху в усіх сферах життєдіяльності людей. Резолюцією № 64/136 від 23 жовтня 2011 р. усім державам – членам ООН з відповідними організаціями рекомендовано здійснити заходи "для надання підтримки розвитку кооперативів і підвищення обізнаності щодо їх внеску в соціально-економічний розвиток". Асамблея закликає уряди країн:

– переглядати правові та адміністративні положення і вимоги, що регулюють діяльність кооперативів, з метою сприяння її зростанню і стабільності в умовах, що швидко змінюються, шляхом створення сприятливого економічного середо-

вища для діяльності кооперативів, включаючи належні податкові пільги і доступ до фінансових послуг і ринків;

– використовувати і всебічно розвивати потенціал кооперативів для забезпечення повної та продуктивної зайнятості сільського населення і розширення соціальної інтеграції;

– вживати належних заходів, спрямованих на створення сприятливих і адекватних умов для розвитку кооперативів на основі налагодження ефективного партнерства між урядами і кооперативним рухом, зокрема, через створення спільних консультативних рад і обмін передовими методами роботи, професійну підготовку і надання технічної допомоги для зміцнення потенціалу кооперативів;

– сприяти усеосяжним дослідженням і збору статистичних даних про діяльність кооперативів;

– розробляти програми, спрямовані на підвищення потенціалу кооперативів, у тому числі шляхом зміцнення організаційних, управлінських і фінансових навичок їх членів, і впроваджувати та підтримувати програми розширення доступу кооперативів до нових технологій;

– сприяти у співпраці з кооперативами і кооперативними організаціями зростанню фінансових кооперативів для досягнення мети фінансової інтеграції за рахунок надання усім членам вільного доступу до фінансових послуг.

Україна з виконанням завдань зазначених резолюцій значно відстає, що потребує радикального перегляду аграрної політики в частині забезпечення сприятливих умов для розвитку сільськогосподарських кооперативів як основи забезпечення конкурентоспроможності малих і середніх господарств, які дають суспільству понад половину валової сільськогосподарської продукції, переважну кількість молока, фруктів, картоплі та інших трудомістких видів продовольства, самі собі забезпечують робочі місця, облаштовують і зберігають сільські поселення. Без кооперування з метою спільного виведення продукції на ринок, забезпечення себе основними засобами виробництва, самофінансування та інших спільних дій в умовах розширення зон вільної торгівлі й інших глобалізаційних процесів вони не виживуть, що матиме незворотні негативні наслідки для аграрного сектора і країни в цілому.

Висновки

- В умовах глобалізаційних процесів роль кооперативів та кооперативних об'єднань товаровиробників для спільних дій з метою економічного самозахисту та задоволення своїх потреб зростає, що підтверджує історична і сучасна світова практика.
- Кооперативи забезпечують сільгосптоваровиробникам дешевші, порівняно з комерційними структурами, послуги, що позитивно впливає на собівартість продукції і підвищує її конкурентоспроможність.
- Принципи, за якими функціонують кооперативи, відкривають їхнім членам однакові умови доступу до товарів і послуг та однакову вигоду пропорційно своїй участі у кооперативній діяльності, що виступає одним з аспектів інституалізації кооперативних формувань у статусі соціально-гуманістичних підприємницьких структур.
- Присутність на ринку неприбуткових кооперативів упереджує монопольне підвищення цін на товари великими капіталістичними торговими компаніями, що розширює доступ до споживчих товарів населення з невеликими заробітками і підтверджує соціогуманістичний статус кооперативних формувань.
- Україні належить здійснити велику науково-методологічну, законодавчу, організаційно-управлінську роботу з імплементації світової практики сприяння

розвитку сільськогосподарської кооперації в контексті зростання конкурентних викликів для малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції як чинника їх збереження і успішного функціонування в умовах поглиблення глобалізаційних процесів.

Список використаних джерел

1. Бірчел Д., Кетілсон Г. Стійкість кооперативної бізнес-моделі у часи кризи. Міжнародна організація праці, 2009.
2. Сільськогосподарська кооперація: вибрані праці / НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2010.
3. Кооперация: страницы истории. Москва: Политиздат, 1991. 123 с.
4. Сорос Д. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм. Москва: Некоммерческий фонд по поддержке культуры образования и новых информационных технологий, 2001. 211 с.
5. Міжнародний кооперативний рух: Генезис та тенденції сучасного розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Полтава: ПУСТ, 2012.
6. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ: Логос, 2002.
7. Socio-economic impact of cooperatives and mutuals. URL: <http://www.UShebrooke.ca/irecus>
8. Резолюція 63/136 Організації Об'єднаних Націй. Роль кооперативів у соціальному розвитку. URL: <http://www.copac.coop/publications/un/a64r136f.pdf>
9. Проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо становлення і розвитку сільськогосподарської кооперації та її державної підтримки". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62057

Надійшла до редакції 06.07.2017 р.

*Молдаван Л.В., д-р екон. наук, професор,
головний научний співробітник
Інститут економіки та прогнозування НАН України*

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИОГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ
КООПЕРАТИВНЫХ ФОРМ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ**

Изложены закономерности развития кооперативов, названы факторы жизнеспособности кооперативных формирований, раскрыто их место в усилении экономической власти малых и средних производителей на продуктовых, ресурсных и финансовых рынках, освещена роль кооперативов в социализации и гуманизации экономических отношений в условиях агрессивных глобализационных процессов, осуществлен анализ причин, сдерживающих развитие сельскохозяйственной кооперации, и сформулированы предложения по их устранению.

Ключевые слова: кооператив, глобализация, экономическая самозащита, социальное развитие, гуманизм хозяйственных отношений, государственная поддержка.

*L. Moldavan, Doctor of Economics, Principal Researcher,
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine*

**ECONOMIC AND SOCIO-HUMANITARIAN FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT
OF COOPERATIVE FORMS OF ECONOMIC MANAGEMENT IN UKRAINE**

Assimilation of regularities of the development of cooperative movement becomes particularly relevant in the conditions of the globalization of economic processes, and concentration of economic power in the hands of large capitalist companies, which compete with small and medium-sized commodity producers only due to their unification on cooperative principles. In the world of practice, there are about 750 thousand cooperative structures, whose members and users of the services are more than 800 million people. Most of them account for Asia (63%), the EU - 22%, and North and South America - 13%

Cooperatives occupy a significant part of the product markets of milk and finished dairy products, livestock and meat, grain, fruit and vegetable and other types of agricultural products. In China, 60% of all agricultural products are sold through cooperatives on domestic and foreign markets. A significant place is occupied by cooperatives in the markets of material, technical, financial resources, and technological, information and other services.

Stability and longevity of cooperatives are due to their peculiarities: they provide the agricultural producers with cheaper, compared with commercial structures, services, which increases their com-

petitiveness; the principles of the cooperatives' operation open to their members the same conditions for access to goods and services and the same benefits, which is one of the most important social aspects; the presence on the market of nonprofit cooperatives prevents the monopolistic rise in prices for goods by large capitalist trading companies, which broadens the access to consumer goods for low-income population and confirms the socio-humanistic nature of cooperatives.

The multi-functional importance of cooperatives for small and medium-sized businesses is recognized by the international community. In Ukraine, such units produce from 65 to 95% of labor-intensive types of food, ensuring the formation of almost 2/3 of the nomenclature of the consumer food basket. However, the development of agricultural co-operation has not become an integral part in the reform program of the agrarian sector. There is no strategy for the development of cooperatives and their associations. Only over half of the registered more than a thousand cooperatives are really functioning. And even these figures are not quite accurate, since official statistics do not keep a record of service cooperatives and their activities.

The constraining factors for the development of cooperatives are the imperfect cooperative legislation, which greatly complicates, and in many cases makes it impossible to form agricultural cooperative units; the lack of economic mechanisms for their support at the stage of formation and in the process of functioning, such as the transfer of realty facilities from state and communal property to cooperatives on the principles of preferential rent with further buy-out or free-of-charge, which is common practice in many countries; granting cooperatives the right to participate in preferential lending programs; re-orientation of NJSC "Ukragroleasing" to servicing cooperatives and their members; and promoting the development of the national network of rural credit unions and cooperative agricultural cooperatives.

In order to provide the rural population and specialists with knowledge, the organization of cooperative universal education is necessary, and the system of agricultural education should include programs for the transfer of systemic cooperative knowledge to specialists. Research on the development of agricultural servicing cooperatives in the context of globalization processes should be expanded. The bodies of state administration of agriculture need to include units that would deal with the development of agricultural co-operation.

Thus Ukraine needs to implement a large scientific and methodological, legislative, organizational and managerial work to implement the world practice of promoting the development of agricultural co-operation in the context of growing competitive challenges for small and medium-sized agricultural producers as a factor in their preservation and successful functioning in the context of deepening globalization.

Key words: cooperative, globalization, economic self-defense, social development, humanism in economic relations, state support.

References

1. Birchell, D., Ketilson, G. (2009). Sustainability of the Cooperative Business Model in the Time of the Crisis. International Labor Organization [in Ukrainian].
2. Agricultural Cooperatives: Selected Works (2010). National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting. Kyiv [in Ukrainian].
3. Cooperation: history pages (1991). Moscow: Politizdat [in Russian].
4. Soros, G. (2001). Open Society. Reforming Global Capitalization. Moscow: Non-Profit Fund for Supporting the Culture of Education and New and Information Technologies [in Russian].
5. International Cooperative Movement: Genesis and Trends in Contemporary Development: Materials of the International Scientific and Practical Conference (2012). Poltava: PUET [in Ukrainian].
6. Zinovchuk, V. (2002). Organizational fundamentals of the agricultural cooperative. Kyiv: Logos [in Ukrainian].
7. Socio-economic impact of cooperatives and mutuals. Retrieved from <http://www.UShebrooke.ca/irecus>
8. United Nations 63/136 resolution. The role of cooperatives in social development. Retrieved from <http://www.copac.coop/publications/un/a64r136f.pdf> [in Ukrainian].
9. Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Formation and Development of Agricultural Cooperatives and Their state support". Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].